

MINU ESIMENE RAAMAT

SUUR-TÖLL

SUUR-TÕLL

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN

1959

Umberjutustuse aluseks on P. Süda «Wäikene wana waranduse wakk ehk Saaremaa wägimees Suur-Töll. Eestlaste ennemuistne jutt, Saaremaa rahwa suust 20ne aasta jooksul kokku korjatud» (Kuresaare, 1883) ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjalised rahvaluulekogud.

I

Muistsel ajal elas Saaremaal võimas vägilane Suur-Töll.

Juba poisikesepõlvest peale hakkas ta kanget jõudu ja vahvust näitama. Kolmeaastaselt oli Töllul hariliku mehe ramm ja kasv käes. Aga seitsmeaastaselt sõi ta juba viie mehe eest ja norskas magades nii, et ukсед ja aknad lahti lendasid. Isa oli poisiga püsti hädas. Tööle ei saanud teda panna, sest kuhi Töll käe külge pistis, seal olid kohe tükid taga. Ja katsi sa niisugust vägi-meest toita — varsti sööb talu tühjaks.

Isa saatis siis poisi mööda Saaremaad ringi hulkuma, ise endale leiba otsima. See meeldis Töllule väga. Poisil jõud aina kiheles kätes ja kus aga iganes suurt rammu tarvis tuli, seal oli ta kohe abiks. Nii polnud ka tema leivakott kunagi tühi. Kümneaastaselt oli ta juba ka vahva sõjamees ja materdas vaenlasi,

kihutada. Kuid vaenlased olidki juba läinud. Nad olid teada saanud, et Suur-Töll tulemas, ja põgenesid kiiruga kaugele merele.

«See ongi hea,» ütles Suur-Töll. «Ma tahan sauna peale natuke puhata.»

Ta läks ühe mäekünka juurde ja heitis sinna magama.

Sellest ajast peale nimetatakse seda mäeküngast Töldemäeks.

Järgmisel hommikul läksid Vedruka küla lapsed Töldemäe juurde karja ja nägid, et Suur-Töll seal magab. Lapsed tahtsid kangesti teada saada, kui pikk see Suur-Töll õieti on. Nad võtsid nõuks vägilase üles äratada.

Mõned vallatud poisid läksid päris magaja juurde ja hüüdsid kooris:

«Suur-Töll, Suur-Töll, tõuse üles! Vaenlane on maall!»

Suur-Töll ringutas, ajas end põlvili ja vaatas üle männilatvade ümberringi. Nii suurt meest nähes panid lapsed plehku.

Kui Töll märkas, et teda oli narritud, sai ta vihaseks ja hakkas lastega riidlema. Ta hääli oli nii vali, et mäed värisesid ja merevesi virvendama löi. Kui ta oma pead raputas, tekkis ta juuste liikumisest nii tugev tuul, et see Loona männikus palju puid maha murdis. Peale selle viis seesama tuul Mäepä peretoa katuse pealt ära ja tõstis üles pilvedesse. Viimaks langes katuse Lümända järve, kus sellest väike saar sündis.

Kui nüüd Suur-Töll kord juba üleval oli, ei heitnud ta enam uuesti magama, vaid seadis sammud kodu poole. Siin jutustas Piretile

oma juhtumised ära ja tahtis lõpuks natuke kehakinnitust võtta. Värskekapsasupp oli Tõllule ammust ajast meelepärane roog. Sellepärast seadis Piret katla tulele, Tõll aga astus otse läbi mere Ruhnu saarele, kus ta kapsaaed oli. Ta ajas paraja jao kapsaid kotti ja ruttas tagasi. Kui ta koju jõudis, oli vesi juba keemas. Piret pani kapsad katlasse ja varsti oli igatsetud toit valmis. Nii sai Tõll tubli kõhutäie, mis talle mitmete toimetuste peale ka ära kulus.

II

Järgmisel päeval kihutasid saadikud Sõrvemaalt Tõlluste õuele ja tõid kurbi teateid. Need vaenlased, kes Katri rannast ära põgenesid, olid nüüd Sõrve säärel maale tulnud. Nad rüüstasid rahvast, riisusid varandust ja tapsid neid, kes vastu hakkasid. Pealegi olid kõik nooremad ja tugevamad Sõrve mehed parajasti merel kala püüdnud. Sellepärast palusid saadikud väga, et Suur-Tõll neile appi tuleks ja ka omalt poolt mehi kaasa võtaks.

Ei nüüd olnud aega pikka aru pidada!

Suur-Tõll pistis kummassegi kuuetaskusse kümme meest. Siis laskis ta Piretil taskud keskelt kinni õmmelda ja pani veel kümme meest mõlemasse taskusse juurde. Et alumise korra mehed ära ei lämbuks, lõi Piret meeste suude kohalt kuube niipalju katki, et sealt parasjagu värsket õhku juurde tuli. Nõnda oli Tõllul siis nelikümmend meest taskus.

Sõjariistadeks võttis ta kaasa kaks härjavankrit ja pani kummagi vankri peale kakskümmend meest. Ja veel kakskümmend meest pani ta vöö vahele, öla peale

ja teisele käsivarrele. Nüüd köitis Tõll ühe vankri teise taha kinni, võttis esimese vankri vehmri kätte ja hakkas Sõrve poole tõttama.

Määpä küla väljal sai Tõll vaenlastega kokku. Ta seadis oma mehed sõjakorda ja hakkas ise taplust juhatama. Kuid vaenlaste hulk oli palju suurem ja juba langes üks Saaremaa mees surnult maha. Nüüd ei viitnud Suur-Tõll enam pikemalt aega. Ta võttis teise vankri teise käre otsa ja hakkas neid vaenuvägede hulgas ringi keerutama, nii et vaenlasi nagu loogu maas oli.

Need vaenlased, kes veel hinge jäid, põgenesid tulise kiiruga Mõntu mäest alla. Seda nähes haaras Tõll ühe kuuesüllase kuusepalgi kätte ja viskas põgenejatele järele. See vägev palk tappis vaenlased viimse meheni maha.

Et nüüd sõrvelaste asjad jälle joones olid, pööras Tõll kodu poole tagasi. Kuid Viieristi mäekünka juures tundis ta jalad natuke väsinud olevat ja heitis pikali, et sõjatöö peale veidike puhkust maitsta.

Samal ajal ootas Vanapagan põrgus asjata oma truud sulast tagasi — ei tule teine ega tule. Lõpuks võttis ta nõuks ise sammud Saaremaa poole seada ja lugu oma silmaga üle vaadata.

Jõudis Vanapoiss viimaks Sõrve randa. Ja mis ta nägi — Tõll on Viieristi mäe juures pikali maas ja norskab nii, et männipuud kahele poole kaardu käivad. Vanapagan kohe arvama, et kuidas oleks kõige parem vägimehele otsa peale teha. Viimaks võttis ta nõuks Sõrvemaale Saaremaast ära lahutada ja siis koos Tõlluga merre lükata. Hakkaski tööga kohe pihta. Sõrvemaale kõige kitsamast kohast tõmbas ta jalakannaga paraja vao läbi. Nii sündis sinna Salme jõgi. Siis toe-

tas Vanapoiss rinna vastu Sõrvet ning hakkas ähkides ja puhkides seda Saaremaa küljest lahti kangutama.

Üks mees aga nägi Vanapoisi kurja viguri ära ning jooksis Tõllu üles hüüdma. Tõll ajaski enda varsti jalule ja nägi kohe, mis lugu lahti. Nüüd oli hea nõu kallis. Ruttu tõi Tõll ühest talust mesipuu ja saatis mesilased Vanapaganale kallale.

Küll vihtus nüüd Vanapoiss mesilinde ühe ja teise käega, aga ei abi midagi. Viimaks polnud enam muud nõu, kui pistis plagama, otse vastu põhjatuult ikka kodu poole. Aga katsu sa mesilastega võidu joosta! Need olid ikka hoolega Vanakurja kallal ametis.

Lõpuks jõudis Vanapoiss otsaga Hirmuste heinamaale ja puged seal kähku ühe risuhunniku alla varju. Nii sai ta lõpuks mesilastest rahu.

III

Nüüd tulid Saaremaale rahulikud ajad. Rahvast ei ähvardanud mingi hädaoht ja nii elas ka Suur-Tõll üsna vaikselt oma talus.

Tõll võttis nõuks seda rahulikku aega ära kasutada ja endale sauna ehitada. Selleks polnud ta kunagi varem mahti saanud, sest alatised sõjatalitused ja muud tööd võtsid väga palju aega. Nõnda oli ta siamaale pidanud ikka Hiiumaal Leigri saunas vihtlemas käima.

Audlast leidis Suur-Tõll mõnusa saunaplatsi ja hakkas kohe tööga pihta. Kõik, mis saunaehituseks vaja, vedas vägimees ise seljas kohale. Ainult kerisekivide kokkukandmine jäi Pireti hooleks. Tõll näitas naisele

ära, missugused kivid kõige parema leili annavad, ja Piret hakkas neid igalt poolt Saaremaalt kokku otsima.

Piret oli juba mitu põlletäit kive Audlasse kandnud, kui ta viimaks Kõiguste kandist ühe väga hea leilikivi leidis. See oli küll natuke suur, aga töötas väga head ja puhast leili anda. Sellepärast pani Piret kivi põlle sisse ja hakkas Audla poole tõttama. Aga kivimürakas oli nõnda raske, et Pireti põllepaelad katki läksid. Kivi kukkus Piretile varvaste peale ja tegi nii kanget valu, et vaene naine suure häälega nutma hakkas. Ta valas nii palju pisaraid, et kogu maa ümberkaudu pehmeks muutus, mispärast seda veel tänapäevalgi Naistesooks kutsutakse.

Kuid ega Piret tööd pooleli ei jätnud. Ta parandas põllepaelad ära ja otsis väiksemaid kive kokku, kuni Suur-Töll ütles: «Nüüd on küll!»

Varsti oli saun valmis. Nüüd ei olnud Töllul enam tarvis Hiiumaale sauna minna. Ta vihtles Audlas nii palju kui süda kutsus ja see oli talle suureks kosituseks.

Seda suurt kivi, mis Piretile varvaste peale kukkus, võib aga praegugi veel Kõigustes näha.

Mõne aja pärast sündis Piretil poeg, kellele pandi nimeks Noor-Töll. Rõõmuga nägid vanemad poissi jõudsalt suuremaks sirguvat. Ta oli oma isa nägu, ainult silmad olid taevakarva sinised nagu emalgi.

Ometi ei kestnud see rahulik ja õnnelik aeg kuigi kaua.

Vanapagan ei olnud vahepeal Tõllu mitte ära unustanud. Pikalt ja laialt mõtles ta järele, mis vägimehega tuleks ette võtta.

«Teda põrgu vedama hakata on väga suur töö ja võtab palju teekulu,» arutas Vanapoiss endamisi. «Ja pole põrgus nii suure mehe jaoks õiget ruumigi. Aga oot-oot, ma ehitan Saaremaale uue põrgu, ainult saarlaste jaoks!»

Selle tööga tegigi Vanapagan varsti algust. Uue põrgu jaoks leidis ta Karujärve kõige parajama paiga olevat. Et aga vesi põrgutule ära võiks kustutada, siis tahtis Vanapoiss kõigepealt järve veest tühjaks lasta. Teesu rannast hakkas ta jalgadega laia kraavi tam-pima, et mööda seda Karujärve vett merre lasta. Peagi oli ta oma tööjärjega juba Pidulasse välja jõudnud.

Seal juhtusid aga mõned külamehed Vanapoisi vigureid tähele panema. Ruttu läkitasid nad saadikud Suur-Tõllu juurde abi paluma.

Kui Suur-Töll kuulis, kuidas asjalood seisavad, pistis ta saadikud tasku ja tõttas Vanapoissi karistama. Pihltla metsast läbi minnes murdis ta endale kolm parajat pihlakakeppi, millega kurja nuhelda tahtis.

Kui Töll kohale jõudis, oli Vanapoiss parajasti lõuna peale leiba luusse laskmas. Ta magas selili maas, surmaoda põigiti pea all.

Suur-Töll võttis nüüd kõik kolm pihlakakeppi korraga pihku ja andis Vanapaganale tubli matsu mööda kõhtu.

Vanapoiss lõi suures valus uperpalli ja kargas ülepeakaela maast üles, nii et surmaoda, mis tal pea all oli, katki läks.

«Oda läts, oda läts!» karjus Vanapagan suure häälega. Ei pannud tähelegi, et «läts» Saaremaa sõna ei ole. Sellest Vanapagana hüüdmisest on aga Odalätsi küla oma nime saanud.

Kui nüüd Suur-Tõll Vanapagana merre oli kihutanud, läks ta Hirmuste mäele ja heitis sinna väsimust puhkama. Kuid seekordki ei saanud ta ennast õieti välja magada, sest jälle olid vallatud karjalapsed need, kes vägimehe enne õiget aega üles äratasid.

IV

Suur-Tõll armastas väga pähkleid närvida. Kõige armsamaks pähklil käimise kohaks oli talle Abruka saar. Siia võttis ta igal sügisel teekonna ette ja korjas taskud pähkleid täis. Neid oli siis Tõllustel mõnus koos Pireti ja pojaga naksutada.

Ühel tormisel päeval tuli Suur-Tõll jälle Abrukalt pähkleid korjamast. Seal märkas ta äkki oma jalgade juures üht sõrvelaste kalapüügilaeva, mille torm oli ümber visanud. Vägimees võttis laeva, kallas veest tühjaks ja pani jälle õigetpidi vee peale seisma. Ühe käega hoidis ta masti otsast kinni, et laev uuesti ümber ei läheks, teise käega aga hakkas mehi merest välja noppima. Ta nõristas kalameestel suurema vee riiete pealt ära ja pani nad ükshaaval tasahiljukesi laeva. Kui kõik mehed pardal olid, korjas Tõll merest välja ka nende võrgud, aerud, istepingid, leivakotid ja muu vara, mis neil kaasas oli. Et aga torm edasi mässas, võttis ta lõpuks laeva koos meestega õlale ja kõndis Nasva ranna poole.

Uppumisest pääsenud mehed istusid laevas ega leidnud sõnu, millega vägimeest tänada.

Viimaks ütles laevapoiss kiplele:

«Sul kotis head tubakat, pista õige suurele mehele tänutunnistuseks natuke tubakat põske.»

Kipril hea meel, et see nõu poisile pähe tuli. Ta murdis mehise lõuatäie tubakat kokku ja tahtis üle laeva ääre Suur-Töllule suhu pista. Mehike kummardus aga liiga kaugele ja korraga oli ta uuesti merevees suplemas. Õnneks pani Töll tema kukkumist tähele. Ta tõstis mehe veest välja ja pistis tasku pähklike peale. Töllul oli taskus nii palju pähkleid, et kipper seal peal püsti seistes parajasti ulatus üle ääre välja vaatama.

Kui Suur-Töll kalamehed koos laevaga Nasva rannas maha oli pannud, sammus ta maad mööda edasi Tölluste poole. Tee peal puutus talle äkki üks võõras kants silma. See oli Kuressaare linnus. Töll ei teadnudki, et vahepeal võõrad maale olid tulnud ja siia oma kantsi ehitanud. Käed taskus, astus Töll linnuse juurde ja katsus seda paar korda kõhuga ümber lükata. Kants jäi aga seisma.

Ainult Tõllu naba jäljed jäid sellest tõukamisest järele — kantsi väravate kohal on kahest kohast kivid müüri sisse lükatud. Sinna on ehitajad pärast kaks aknaauku teinud, ilma et neid oleks tarvis olnud.

Kui Töll kodus sellest võõraste sissetungijate kantsist-jutustas, jäi Piret kurvastusest raskesti haigeks. Ta silmad vajusid kinni, ta uinus sügavasti magama ja ei ärganudki enam üles.

V

Ühel hilisel õhtul toodi Suur-Töllule sõnum, et vaenlased lääne poolt Sõrve säärele maale on tulnud. Vaenuväed olid nii suured, et vahvad Sõrve mehed ei jaksanud neid tagasi tõrjuda. Ühes paigas kihutasid

nad küll vaenlased merre, kus need parema meelega ära uppusid, kui et kuival maal sõrvelaste «kuivas saunas» hinge oleksid heitnud. Teistes paikades oli aga vaenlaste vägi väga tugev — tungis aina edasi, tappis, riisus ja põletas. Viimaks asusid vaenlased Massi nõmme juures laagrisse, et sõjamehed natuke puhata saaksid.

Kui nüüd Suur-Töll kõike seda kuulis, asus ta kohe teele, kuigi õhtu juba käes oli. Ta pistis saadikud kuue tasku ja tõttas otse läbi metsa Sõrve poole. Lühikest aega puhkas ta metsas. Kui aga juba koiduvalgus väljas oli, tungis sõjakära Tõllu kõrvu ja suur viha

täitis ta südant. Ühe talu õuelt haaras ta kätte härjavankri ja tormas sellega sõjaväljale.

Siin olid Salme mehed juba vaenuvägedele vastu astunud. Kuid vaenlasi oli nii palju, et nad Salme mehi hulganisti maha tapsid.

Kui Töll seda verist tööd nägi, tõttas ta vaenlaste sekka ja hakkas nende hulgas vihaselt oma vankrit ringi keerutama. Nüüd langes vaenlasi nagu heina vikati eest. Kuid ka õnnetus ei jäänud tulemata — tagumiste rataste pulk tuli eest ära. Rattad pääsesid lahti, tormasid hirmsa jõuga vaenlaste hulgast läbi, lõhkusid ühe sauna ja sealauda maani maha ning langesid lõpuks merre.

Nüüd olid Töllul ainult esimesed rattad koos vehmriga käes. Ta keerutas neid aga edasi ja külvas vaenlaste hulka selget surma. Järg oli juba nii kaugel, et sõrvelased võidukisa tõstsid. Seal juhtusid aga esimesed rattad lahti pääsema. Need lendasid läbi õhu, lõhkusid maha ühe tuuleveski ja tormasid siis hirmsa hooga maa sisse.

Suur-Töllule jäi kätte ainult vehmer, kuid sellega materdas ta vaenlasi edasi. Korraga juhtus veel viimane õnnetus. Vehmer libises Tõllu peost maha. Vägilane kummardus seda üles võtma, kuid seal hiilis üks tugev vaenlase sõjamees talle selja tagant juurde ja raius mõõgaga Tõllu pea otsast ära.

Kuid Töll elas veel. Ta tõstis oma pea maast üles ja läks raskel sammul võitlusväljalt minema.

Salme mehed tungisid nüüd uue jõu ja vihaga vaenlastele kallale. Need põgenesid lõuna poole, kuid sealt tulid Sõrve mehed vastu. Vaenlased jäid kahe vae vahele ja said viimse meheni otsa.

Suur-Töll jõudis vahepeal Sõõru nõmmele. Siin lõp-

pes ta jõud ja vägimees varises kokku. Kangelase suu aga hüüdis:

«Siia matke mind maha! Tammepuud varjaku mu aset, kadakas kaitsku mu pead. Kui aga sõda ükskord jälle sõudmas, siis tulge ja äratage mind: «Töll, Töll, tõuse üles, vaenlane on maal!» Küll ma siis tõusen ja rahvast aitan!»

Neid sõnu hüüdis ta nii kõvasti, et need üle kogu Saaremaa kajasid ja kõigile meelde jäid.

*

Suur-Töll maeti sinnasamasse, kus ta maha oli langenud. Kaua aega kandsid mehed ja naised tema mälestuseks leinariideid. Rahvas ei unustanud Tõllu ja pidas meeles tema viimast lubadust.

Kuid lastelegi oli Tõllu töotus teada. Kord läksid uudishimulikud karjapoised kangelase hauale ja hüüdsid seal:

«Töll, Töll, tõuse üles, vaenlane on maal!»

Korraga hakkas haud liikuma. Vägilane tõusis rin-nust saadik hauast üles, vaatas ähvardaval pilgul ringi ja küsis:

«Kus on vaenlane?»

Kui Töll aru sai, et lapsed temaga vaid nalja teinud, hüüdis ta kõmiseva häälega:

«Ei tõuse ma enam! Ei tõuse ma enne, kui kadakas lehti ja kask okkaid kannab!»

Ning samas langes ta hauda tagasi.

Kuid ometi pole veel päriselt kadunud usk, et siis, kui kord tõsine hädaoht maad ähvardab, Suur-Töll üles tõuseb ja saarerahvast aitab.

Рауд, Эно Мартинович
ТЫЛЛ-ВЕЛИКАН
На эстонском языке
Иллюстрации Х. Митта
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

•
Toimetaja A. Pervik
Kunstiline toimetaja H. Viisur
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 2. IV 1959. Trükkimisele antud 8. VI
1959. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 1,75. Arvutus-
poognaid 1,15. Trüklarv 30 000. Tellimise nr. 1325.
Hans Heidemanni nimeline trükkikoda, Tartu,
Ülikooli 17/19.

Hind 40 kop.

7—10

SARJAS

„Minu esimene raamat“

ON SENI ILMUNUD

Bianki V. — Tihase kalender
Jemeljanov, B. — Joosu taat
Kaskneem, A. — Miks ja kuidas
Kitzberg, A. — Kaks juttu
Kraszewski, J. I. — Sõnajalaõis
Mänd, H. — Tarkus tuleb tasapisi
Noosov, N. — Elav kaabu
Parijõgi, J. — Kui isa kinkis raamatuid
Parijõgi, J. — Rein ja Anna mängivad poodi
Zitkov, B. — Elevandist
Tigane, L. — Peremees ja sulane
Ušinski, K. — Lugusid koduloomadest
Vilde, E. — Minu esimesed triibulised

40 kop.